

«Tu» generic în limba română actuală

RODICA ZAFIU
Facultatea de Litere
Universitatea din București

1. Introducere

Folosirea cu valoare generică a formelor verbale și pronominale de persoana a II-a singular constituie un procedeu discursiv prezent în mai multe limbi; în româna actuală procedeul se manifestă însă cu o frecvență extrem de mare, care ar putea fi considerată chiar o trăsătură specifică, într-o caracterizare tipologică a limbii.

În cele ce urmează, ne propunem să sugerăm câteva explicații ale rolului important pe care procedeul îl joacă în limba română, stabilind care este specificul său gramatical, semantic și discursiv-pragmatic; în această descriere este necesar să comparăm folosirea construcției – pe care o vom numi în continuare, convențional, «*tu*» generic – cu utilizarea a structurilor sintactice și a mijloacelor lexicale concurente. Locul stabil și prioritar pe care «*tu*» generic îl ocupă în română se explică în bună măsură prin existența multor situații în care această modalitate de exprimare generică a unui rol tematic (agent, experimentator, pacient sau destinatar) este singura posibilă. Vom încerca să demonstrăm că preferința pentru această structură nu reprezintă doar efectul unei alegeri stilistice, ci este în parte condiționată gramatical, depinzând de alte trăsături specifice ale limbii române (numărul mare de reflexive, substituirea infinitivului prin conjunctiv).¹ Există de asemenea motivații semantice ale frecvenței de folosire a procedeeului: persoana a doua singular cu valoare generică este specializată în română pentru a indica grupul nedefinit în care locutorul se include în mod neexplicit, neangajant; acest tip specific de genericitate își manifestă și preferința pentru apariția în construcții condiționale-ipotetice. În fine, descrierea procedeeului nu poate face abstracție de rolul său discursiv-pragmatic: manifestat în secvențe discursive mai ample, în care trecerile de la o formă generică la alta sau de la genericitate la particularizare au foarte adesea funcția de strategii argumentative.

2. Puncte de plecare

2.1. «*Tu*» generic. Valorii generice a persoanei a II-a singular nu i s-a acordat prea mult loc în gramaticile românești mai vechi, deși mențiunile nu lipsesc, iar importanța structurii a fost recunoscută în mod clar de Sandfeld & Olsen (1936: 303), N. Drăganu 1945² și alții. În primul studiu important consacrat procedeeului, Cazacu 1945, se trec în revistă semnalările anterioare,³ situația din română este comparată cu cea din alte limbi și sunt examinate mijloacele concurente de

exprimare a aceleiași valori, propunându-se explicații stilistice pentru apariția și menținerea în uz a fenomenului. Abordarea stilistică apare deja în Iordan 1944 (în 1975: 114-115, 129); în descrierea limbii culte din vremea respectivă, sunt formulate și câteva observații critice asupra tendinței de substituire a construcției prin cea reflexivă impersonală (Iordan 1948: 310-311). Ulterior, fenomenul este tratat din punct de vedere istoric (Tudose 1961) și transformațional (Ionescu 1967), fiind amintit în majoritatea gramaticilor din a doua jumătate a secolului al XX-lea, de obicei în capitolele consacrate „subiectului nedeterminat” (Graur 1966 II: 93-94, dar și I: 151), Lombard (1974: 117, 278-279), Sandfeld & Olsen (1972: 25-39), Avram (1997: 328), Irimia (1997: 99, 392-3) ș.a.

Plasarea problemei în sfera *subiectului nedeterminat* este totuși limitativă: pe de o parte, pentru că exprimarea genericității prin persoana a II-a singular privește și alte poziții sintactice; pe de altă parte, pentru că nedeterminarea este desigur inerentă genericității, dar cele două valori nu se suprapun: există nedeterminare non-generică (interpretarea specifică – referirea la individual – poate fi nedeterminată din punctul de vedere al identificării referentului de către locutor)⁴ și există, mai ales, componente specifice ale genericității, independente de nedeterminare.

2.2. Genericitatea. Situația pe care o numim «*tu*» *generic* poate fi definită, din punct de vedere semantico-pragmatic, prin negație: ca uz *non-deictic* al persoanei a II-a singular a verbelor și a pronumelor – adică al unor forme cu funcție primară și fundamentală deictică. O tratare în termeni pozitivi presupune plasarea problemei în cadrul mai larg al reprezentării *genericității* în limbă. Domeniul a fost mult studiat din perspectivă semantică, în raport cu conceptul de *referențialitate*. Interpretarea *generică* se opune celei *specifice* sau *referențiale*; în cazul special al acțiunilor, celei *episodice*. Genericitatea – referirea la genuri și la acțiuni repetabile, nu la indivizi și evenimente individuale, particulare – intră, cum am văzut, în relație și cu categoria epistemică a *nedeterminării*, cu care de altfel tinde să se confunde în descrierea faptelor de limbă concrete.

Genericitatea – caracteristică a unei părți însemnate a enunțurilor produse de vorbitori în cele mai diferite situații – este un domeniu care se bucură de tot mai mare interes (Carlson & Pelletier 1995); pornindu-se de la substantive și de la utilizarea lor în enunț, în grupurile nominale (substantive comune, la singular și la plural, fără articol sau cu articol nehotărât), discuția s-a lărgit asupra enunțurilor înseși, a *propozițiilor generice* (care exprimă proprietăți generale, regularități) și a mijloacelor lor specifice de realizare: pronume și adverbe nehotărâte, articol hotărât și nehotărât, valori aspectuale ale timpurilor (iterativ, habitual), valori modale din sfera irealului (posibilitate, dorință). Se vorbește de o genericitate a obiectelor și a persoanelor implicate în predicție ca argumente ale verbului, care se corelează

adesea cu interpretarea generică a predicatului („Angajăm *români*”; „*Românii* fumează mult”) – și de una (controversată, v. infra, 5.3) a acțiunilor, stărilor, proceselor, proprietăților atribuite habitual unui subiect individual („Dan *fumează* mult”). Genericitatea pare a fi o categorie semantică esențială în funcționarea limbajului, un parametru care permite explicarea multor particularități ale funcționării gramaticale: restricții de uz, ambiguități, procese anaforice.

În cadrul categoriei semantice a genericității, persoana a II-a singular este un operator generic care indică un grup, o categorie de persoane, cu referință potențială, și care apare în mod prototipic în propoziții caracterizante, generice (care presupun, la nivelul predicăției, o generalizare asupra evenimentelor sau a proprietăților).

Persoana a II-a singular poate avea deci valoare de *persoană* generică – indicând deținătorul unui rol tematic (agent, experimentator, pacient, beneficiar) obligatoriu *uman, colectiv și nedefinit*.

3. Prezența în limbă

3.1. Construcția cu valoare generică a persoanei a II-a singular are o poziție extrem de puternică în limba română. Ea se manifestă în oricare dintre rolurile tematice specifice participantului uman la un proces. Cel mai frecvent, «*tu*» *generic* corespunde rolului de agent sau experimentator, realizat sintactic ca subiect; de cele mai multe ori – în concordanță cu apartenența românei la tipul *pro-drop* – nu este însă vorba de un subiect exprimat, ci doar de forma de persoană a II-a singular a verbului, însoțită eventual de pronumele reflexive. Totuși prezența subiectului pronominal lexicalizat este posibilă, în situații de emfază, contrast, sau când este suport al unei particule presupozitionale (*și*):

- (1) (a) „*Râzi, îți ascuți dinții și cuțitul, întinerești. Te* furnică fericirea, nespusa fericire de a lovi **și tu**, fie chiar infinit mai puțin” (Steinhardt: 8);⁵
(b) „Pe măsură ce ei *te* lovesc și-ți fac mai mult rău și-ți impun suferințe din ce în ce mai nedrepte și *te* încolțesc în locuri mai fără ieșire, **tu te veselești** mai tare, **tu te întărești, tu întinerești!**” (Steinhardt: 8).

Persoana a II-a generică poate însă apărea – ca pronume personal sau reflexiv ori ca adjectiv pronominal posesiv – în diverse alte poziții sintactice (obiect direct, obiect indirect, atribut etc.):

- (2) (a) „Nu este iezuit, cum sânt înclinați mulți să creadă, judecându-l după micile aplecări cu care *te* întâmpină” (Liiceanu: 18);
(b) „Dincolo de ceea ce maestrul *îți* poate dezvălui direct, verbal, secretele acestei meserii se fură” (D);

(c) „Până unde merge supunerea față de ființa altuia? — Nu până la anularea *ta*” (Liiceanu: 17).

Nu există de fapt restricții gramaticale de folosire care să diferențieze uzul generic de cel deictic (de indicare a persoanei interlocutorului real sau imaginar) al persoanei a II-a. E posibilă chiar și dublarea clitică:

(3) „Dar la capătul acestor treburi, care nu *te* privesc doar *pe tine*, care nu sunt doar ale tale, nu poți ajunge dacă *te* trezești mereu” (Liiceanu: 206).

Singura situație în care e puțin probabil să apară valoarea generică este vocativul pronumelui personal, formă a cărei funcție discursiv-pragmatică este fundamental deictică. Aparentele excepții („*Tu, omule...!*”) sunt de fapt rezultatul unor mecanisme retorice: categoria generică este tratată, metonimic, ca o persoană unică.

3.2. Recunoașterea valorii generice a persoanei a II-a singular se realizează așadar în mod pur contextual. Doar raportarea la contextul situațional și la statutul discursiv al enunțului (gnomic, teoretic, generalizant vs. orientat către interlocutor, referențial, performativ) poate confirma sau infirma prezența valorii generice. Micro-contextul lingvistic al lui «*tu*» generic este *enunțul generic*, care conține de obicei semnale ale valorii sale caracteristice, indici gramaticali de genericitate:

- substantive cu sens generic intrinsec, lexical: „Nici nu mă gândeam la pompieri, dar dacă așa alege din nou tot așa alege pentru că *te* vede ***lumea*** de bine, nu *te* vede de rău – *salvezi oamenii*” (D);

- pronume, adjective și adverbe nehotărâte: „La testele alea *te* întrebă ***orice***” (D); „În ***orice*** meserie începutul e cu atât mai greu când nu există ***cineva*** care să *te* îndrume și să *te* inițieze” (D); „*Poți începe* de ***oriunde*** și chiar *începi* de ***oriunde***” (Liiceanu: 161);

- alți determinanți nedefiniți, locuțiuni de tip adjectival sau adverbial, care indică pluralitatea și repetabilitatea: „*afl* din presă despre ***fel și fel de*** proiecte” (RL 2692, 1999, 24); „***la tot pasul întâlnești***” (RL 2692, 1999, 24);

- valori temporal-aspectuale ale predicatului: a) prezentul verbului (adesea în combinație cu circumstanțiale care îi scot în evidență semnificația aspectuală, contrazicând lectura ca episod unic): „ce *te frapează de la bun început* la această emisiune [...] este intenția versus rezultatul intenției”, (EZ 2313, 2000, 8); „calitatea (...) de poet mi se pare o stare, o stare de grație, în care nu *te poți menține tot timpul*” (Blandiana: 7); b) imperfectul durativ sau iterativ, în genericitatea raportată implicit sau explicit la o anumită perioadă din trecut: „Dar

ziarele? **Ajungea** o singură «Scânteie», pe care o **parcurgeai** în câteva minute, știindu-i conținutul «avant la lettre» (D);

- construcții cu infinitivul, al cărui sens (ca nume de acțiune) e fundamental generic, sau construcții cu conjunctivul echivalent infinitivului: „Toată medicina termină prin **a-ți recomanda** plimbarea” (Liiceanu: 31); „există zile în care e destul **să atingi** lucrurile pentru ca ele să înceapă să cânte” (Blandiana: 110);

- structuri modalizate din sfera potențialului, a non-realizatului, a dezideratului, a necesarului etc.: „**Poți fi** pe cât de mediocru pe-atât de credincios unei cauze, dar prost grămadă și **să-i aduci** deservicii acesteia” (EZ 2.01.2001); „Pe tarabe se găsesc cărți de tot felul cu rețete de a obține succesul în orice domeniu al vieții. **Poți cuceri** iubirea, banii, celebritatea, cariera dorită” (D); „Unii gândesc că mamă, că nu știu ce, că dacă mă duc la un foc salvez; dar în asta **poți să-ți pierzi** și viața” (D); „era periculos că **nu puteai să stai** mult acolo fără aer” (D); „Sfârșitul **nu trebuie să te prindă** în înghețul unui lucru isprăvit. **Nu trebuie să pui** mâinile pe piept și **să provoci** sfârșitul, așteptându-l” (Liiceanu: 171);

- structuri comparative ireale: „Oamenii se duc la mii de biserici, ca să se roage pentru sănătate și să audă vorbindu-li-se despre ascunsele căi ale Domnului care a decretat că **trebuie să te înfrupți** din produsele uriașelor corporații **ca și cum le-ai fi crescut** și plivit cu mâinile **tale**” (D); „e **ca și cum ai merge** la pescuit ori la vânatoare de porci mistreți sau de fazani la vreme de iarnă: **admiri** peisajul, **savurezi** suspensul, **te lași** prins de plăcerea rară a naturii patriei în anonimatul toamnei târzii, al iernii gata să pornească, **te plimbi** pe malul apei râului și **simți** metafizicul” (D);

- construcțiile condiționale, ipotetice: „**Dacă pui** 15 oameni să facă aceeași manevră pe un pacient, păi omul ăla **te dă în judecată!**” (D); „**Când ai** ceva de spus **spune-o în față, nu o comenta** «pe la spate»” (D).

Valoarea generică a persoanei a II-a poate fi dezambiguizată la nivel textual prin contrastul pe care îl stabilește cu un pronume non-deictic (sau cu folosire non-deictică în contextul dat): *tu / ei* (v. supra, exemplul 1b), *tu / altul* (exemplul 2c), *tu / celălalt*:

- (4) „Pietatea, care este o formă a supunerii fără condiții și care deplasează accentele de pe *tine* pe **celălalt**, se retrage treptat” (Liiceanu: 160-161).

Rol dezambiguizator are și coprezența unei ocurențe a persoanei a II-a plural, cu rol deictic, care nu interferează cu genericitatea persoanei a II-a singular:

- (5) „**Gândiți-vă** ce fericire este când *scapi* de dinți, treizeci și doi de dușmani ai omului” (Liiceanu: 31).

Condiția generală de dezambiguizare, care se aplică chiar și în absența unor mărci de genericitate, este de natură pragmatică: ea constă în faptul că interpretarea deictică ar produce o încălcare a maximei conversaționale a cantității: în enunțuri narative și descriptive, în care i s-ar comunica interlocutorului care sunt propriile sale acțiuni (pe care e de presupus că le cunoaște mai bine decât oricine altcineva):

- (6) „Te uiți la ele, pipăi ultimul «Grigorescu» din buzunar și renunți să-l schimbi încă” (D).

Un uz specific, non-generic, al unor asemenea enunțuri poate apărea doar ca figură retorică sau ca strategie literară.

Mențiunile folosirii generice a persoanei a II-a din tratatele de gramatică ilustrează destul de des procedeul prin enunțuri gnomic populare, de tipul proverbului (Graur 1966, II: 93-94, Avram 1997: 328, Irimia 1997: 393). Proverbul reprezintă desigur un caz mai simplu și mai evident de marcă discursivă, intertextuală,⁶ în care forma consacrată funcționează ca semnal, izolând secvența generică în interiorul enunțului și evitând confuzia cu uzul deictic. Totuși, în ansamblu, doar o mică parte din folosirile actuale ale lui «tu» generic se integrează modelului paremiologic.

3.3. În limba veche, putem găsi atestări ale persoanei a II-a singular cu funcție generică încă din primele texte păstrate, din secolul al XVI-lea, de pildă în prefața *Paliei de la Orăștie*: „...să nu vei citi, nu poți ști” (TR XVI: 569; contextul mai larg va fi discutat mai jos).

Având în vedere că procedeul este folosit în mod normal în secvențe discursive de comentariu, de generalizare argumentativă, în propoziții generice de expunere a unui principiu, el presupune o anumită complexitate a textului. Este așadar de așteptat să nu apară în scurte scrisori sau în acte juridice formalizate; e mult mai probabilă prezența sa în prefețele de o anumite amploare (în care persistă totuși riscul unei confuzii cu funcția deictică, de adresare directă către cititor).

Nu foarte frecvent în cronicile din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea (cea mai mare parte a textelor fiind alcătuită din fraze narative, referențiale, specifice), *tu generic* apare totuși în secvențe de comentariu, de exemplu la Ureche sau Neculce:

- (7) (a) „Lucrul său îl știa a-l acoperi și unde *nu gândiiai*, acolo îl *aflai*” (Ureche: 111). „Lucrul ce vor să facă de grabu să apucă, că unde-i *auzi* numele, acolo

îl și vezi” (id.: 117). „Judecata sa foarte pe dreptate o judecă și de nu-ți iubești legea într-un loc, volnicu ești să-ți tragi legea la alt scaun, unde vei iubi”; „și de vei avea strâmbătate, afla-vei dreptate” (id.: 125).

(b) „Focul îl stângi, apa o iezăști și o abați pe altă parte, vântul când bate te dai în laturi, într-un adăpost, și te odihnești” (Neculce: 301).

În limba veche, «*tu*» generic apare constant și în traduceri și în prelucrările religioase, pentru că procedeul există în textul biblic, păstrându-se în citate și în parafraze. În textele religioase se întâlnesc însă secvențe al căror statut este mai greu de decis, întrucât interpretarea generică este concurată de aceea a unei valori deictice particulare: *tu* poate însemna „tu, omul”, dintr-o perspectivă locutivă (vocea divină) care nu mai presupune auto-includerea, ci efectiv adresarea către umanitatea-alteritate.⁷

Tipurile textuale nefiind comparabile, e greu de făcut o apreciere statistică a prezenței lui «*tu*» generic în diferite faze din evoluția limbii române; se poate constata cel mult frecvența sa relativă, în comparație cu cea a altor procedee care au aproximativ aceeași funcție. S-a arătat, de pildă, că în prima jumătate a secolului al XIX-lea «*tu*» generic este puternic concurat de construcții cu pronumele nehotărât *cineva*, probabil sub influența unei stereotipii de traducere a pronumelui *on* din franceză (Tudose 1961). În a doua jumătate a secolului, persoana a II-a singular redevine, cel puțin în textele literare originale, mijlocul principal de exprimare a persoanei generice.

3.4. O confirmare a vechimii, circulației și importanței valorii generice a persoanei a II-a singular o constituie și faptul că ea s-a fixat în limbă, în primul rând în locuțiunile pronomiale și adverbiale nehotărâte din seria *te miri cine, te miri ce, te miri cum* etc., destul de bine reprezentate în uzul familiar (și chiar standard) actual:

- (8) (a) „am mers «pe sate», în orașele și orașelele patriei, să discutăm, să îndoctrinăm, să ne îndatorăm față de *te miri cine*, să convingem prin munca de la om la om” (D);
(b) „își susține ideile cu *te miri ce*, o diplomă, notele din școală sau cuvântul de pionier” (FRL 11.03.2002);
(c) „o casă era aicea, una... *te miri unde*” (CORV 56).

Valoarea generică a persoanei a II-a stă și la originea altor formule și expresii, care funcționează în discurs ca mărci pragmatice: *ce să vezi?*; *ce te faci?*; *mai știi?*, *te pomenești!*, – și ca element concesiv – *Vrei, nu vrei*. Aceeași valoare pare a fi produs compusul *du-te vino* (Cazacu 1945) și structurile aspectuale de intensificare de tipul *mergi și mergi; dă-i și luptă*.⁸ Evident, nu toate formulele

discursive care cuprind mărci gramaticale de persoana a II-a sunt derivabile dintr-un uz generic; unele (mai ales cele care conțin imperative) provin din folosiri deictice și fatice, vizând interlocutorul, într-o situație tipică de dialog: *vezi, lasă (las'că), țin'te* etc.

4. Exprimarea „genericității persoanei”: mijloace concurente

Genericitatea persoanei se exprimă în română prin mijloace gramaticale și lexicale doar parțial specializate, deci în genere ambigue. În afara persoanei a II-a singular, această arie semantică este indicată de un număr destul de mare și variat de forme și construcții: marca *se*, construcții pasive cu omiterea complementului de agent, omiterea subiectului la persoana a III-a, persoana I plural, pronume nehotărâte și nominale generice.

a) Marca cea mai specifică, constituind un suport formal al valorii generice, este *se* impersonal, în construcția proprie verbelor intransitive – *se merge, se râde* (Guțu Romalo 1972, Dindelegan 1987, 1992: 68) – sau a verbelor tranzitive folosite absolut: *se mănâncă (bine), se citește (mult)*. Marca – omonimă pronumelui reflexiv dar dezambiguzată combinatoriu – nu poate însă însoți decât un număr limitat de verbe. Nu este posibilă apariția sa cu verbul *a fi*.

b) În construcția impersonal-pasivă specifică verbelor tranzitive – *se face, se spune* – *se* este utilizat ca marcă sincretică. Această construcție nu este însă posibilă în situația în care obiectul direct al verbului tranzitiv – care ar urma să devină subiect al predicatului pasiv-impersonal – are trăsătura [+persoană (specifică)]; enunțul *Ion se bate* nu poate avea în română o interpretare pasivă, cu agent generic (= *, „Ion se bate de către lume/cineva”), ci doar una reciprocă, reflexivă propriu-zisă sau dinamică. Cu pacient uman non-specific, construcția este însă posibilă (*Se caută un doctor bun pentru ocuparea postului liber*). Restricția este determinată de faptul că pacientul uman specific nu trebuie să concureze poziția prototipică a agentului, în construcții ambigue (cf. Manoliu-Manea 1989, 1993: 97, Dindelegan 1992: 69; pentru o situație similară din franceză, v. Melis 1990). Construcția pasiv-reflexivă nu apare la sensurile principale ale verbului *a avea*. Doar unele din utilizările verbelor tranzitive pot așadar indica prin *se* genericitatea agentului.

c) Pasivul perifrastic – construcție posibilă numai cu verbe tranzitive, mai exact cu o mare parte dintre ele (v. infra) – creează o posibilitate de a exprima genericitatea agentului prin absența referirii la acesta: *Pasajul e interpretat în moduri diferite; Reforma este dorită*. Absența agentului nu este însă caracteristică exprimării unei valori generice; este posibilă și situația unui agent specific, referențial, dar care rămâne neindicat, neidentificat (pentru că este necunoscut sau indiferent: *În acest moment, sportivul nostru este depășit prin stânga*). Și în acest

caz, construcția este limitată de faptul că nu toate tranzitive suportă construcția pasivă.

d) În mod asemănător, absența referirii la agent se realizează în construcții non-pasive și non-reflexive, prin simpla omitere a subiectului unui verb de persoana a III-a singular, când acestea nu i se poate atribui un rol anaforic. Construcțiile pot avea sens pasiv – *Scrie în ziar* – sau activ – *Bate la ușă*. Procedul este posibil cu un număr restrâns de verbe. Legătura dintre această construcție, care pune în prim plan pacientul, și pasivul perifrastic a fost remarcată de Sandfeld & Olsen: „Quelle que soit la nature du verbe employé sans sujet exprimé, la construction s'emploie, en langue familière et populaire, dans nombres de cas ou en d'autres langues on se servirait plutôt du passif” (Sandfeld & Olsen 1972: 33-34).

În aceste cazuri, valoarea cea mai tipică a omiterii este – așa cum s-a observat mai de mult (v. Graur 1966, II: 93-94) – cea de subiect specific dar neidentificat, nu aceea de subiect generic.

e) Omiterea non-anaforică a subiectului unui verb de persoana a III-a plural este o situație asemănătoare cu cea menționată la punctul (d),⁹ dar care pare să excludă lectura pasivă. Enunțurile sunt limitate de informații contextuale (spațio-temporale și privind acțiunea însăși), din care subiectul colectiv poate fi într-o anumită măsură inferat: *Măresc permanent impozitul*.¹⁰ În acest caz, lectura generică e mai probabilă decât cea specifică-neidentificată.

f) Formele pronominale și verbale de persoana I plural sunt de obicei simultan generice și deictice, pentru că includ obligatoriu locutorul dar indică și grupul din care acesta se prezintă ca făcând parte; mai rară este utilizarea lor pur deictică. Genericitatea persoanei I plural e mai bine definită decât cea a persoanei a II-a; natura și limitele grupului sunt însă în genere nedeterminate, putând varia mult pe parcursul comunicării.

g) Pronumele nehotărâte (cf. Haspelmath 1997) sunt generice în sensurile lor non-specifice, presupunând însă diferențieri suplimentare: există pronume obligatoriu non-specifice, de alegere liberă în context ipotetic (*oricine*), pronume care permit atât o lectură specifică, cât și una generică (*cineva, unul*), cuantificatori universal totalizanți sau individualizanți (*toți, fiecare*) etc.

h) Mijloacele *lexicale* constau în folosirea unor nominale generice (*omul, lumea*): *muncește omul cât poate*, „o dată-n viață face *omul* 30 de ani” (EZ 2132, 1999, 2); *lumea se lasă ușor păcălită*.

Echivalența dintre aceste mijloace este însă limitată: la toate nivelele lingvistice (sintactic, semantic, stilistic, pragmatic-textual) apar diferențe semnificative, astfel încât în realitate posibilitatea de substituție într-un context dat este redusă (și, chiar acolo unde există, introduce modificări semantice):

(9) *E plăcut să dormi mult.*

(a-b) ?E plăcut să se doarmă mult.

- (c) – [Pasivul perifrastic este imposibil]
 (d-e) *E plăcut să doarmă mult. [Este imposibil sensul generic, construcția fiind perfect normală în utilizarea anaforică]
 (f) ?E plăcut să dormim mult [Construcție improbabilă: caracterul relativ determinat al grupului „noi” intră în contradicție cu contextul tipic generic]
 (g) ?E plăcut ca oricine/fiecare/cineva/unul să doarmă mult.
 (h) E plăcut ca omul să doarmă mult.

Doar o descriere a specificului semantic, sintactic, stilistic și pragmatico-discursiv al construcției «*tu*» generic, în comparație cu celelalte mijloace concurente, poate explica prezența sa intensă în limba română actuală. În cele ce urmează, vom avea în vedere în primul rând confruntarea cu construcția considerată principala alternativă gramaticalizată la «*tu*» generic: «*se*» impersonal.

5. «*Tu*» generic: specificul semantic

Persoana a II-a generică are valori semantice proprii sau comune cu doar unele dintre valorile celorlalte mijloace de exprimare a genericității persoanei.

Genericitatea persoanei presupune referirea nu la indivizi specifici, ci la entități colective, la grupuri (Kleiber 1984a: 173-174), al căror grad de nedeterminare este inerent, pentru că nu sunt precizate extensional, ci au limite neclare și caracter prototipic.

Caracterul colectiv este constitutiv pentru valoarea generică. Enunțuri ca *Din neatenție greșești ușor* sau *Se greșește ușor din neatenție* nu privesc o singură persoană. Aparentele contraexemple sunt doar rezultatul ulterior al unor strategii pragmatico-retorice, care pornesc tocmai de la valoarea generică pentru a o folosi insinuant, ironic, metonimic etc. Procedul de a vorbi despre plural pentru a desemna singularul este o figură retorică; nivelul retoric, suprapus, nu trebuie să intervină în descrierea trăsăturilor semantice de bază ale expresiilor cu sens colectiv.

5.1. Ideea de grup permite de fapt explicarea unitară a unor valori aparent diferite: doar contextul permite, prin inferențe, stabilirea naturii grupului. Apar astfel deosebiri mari între grupuri restrânse (selectate de situarea spațială și/sau temporală sau prin acțiune) și grupuri foarte ample – la limită confundându-se cu umanitatea în ansamblu.

Definirea contextuală a grupului și mai ales gradele de amplitudine se pot observa în diferența dintre (a) – maximum de relevanță, pentru om în genere – și

(b, c, d) – în care se manifestă un element restrictiv, producând limitări spațiale (b), temporale (c)¹¹ sau create de acțiunea însăși (d):

- (10) (a) Dacă *te-ai născut*, trebuie să *mori*.
(b) În România, nu prea *știi* ce să mai *crezi* despre politică.
(c) În secolul al XIX-lea, trebuia să *înveți* franceza.
(d) Dacă *îți* place numai înghețata de prune cu piper, trebuie să *ai răbdare* până o *capeți*.

Or, posibilitatea de a indica diverse grade de amplitudine a grupului nu este egală pentru toate mijloacele pe care le-am enumerat anterior. Principala distincție ni se pare a fi cea dintre probabilitatea / improbabilitatea de a exprima printr-un mijloc dat valoarea genericității absolute (ansamblul persoanelor). Se disting astfel două tipuri semantice, pe care le putem identifica prin câte unul din nominalele cel mai frecvent folosite în română pentru categoria „persoanei generice”: *omul* și *lumea*. În ciuda aparentei lor sinonimii, substitutele lexicale generice au afinități graduale: *omul* e cel mai larg, vizând valoarea universală a individului, dar și posibilele determinări situaționale, în vreme ce *lumea* (intrinsec colectiv) desemnează grupuri social determinate, ceva mai restrânse. În exemplele de mai sus, substituția mijloacelor gramaticale prin cele lexicale poate funcționa ca test al acestor valori graduale: parafrazarea cu *omul* e perfect normală în (a), capătă o notă ironică în (b) și devine mai puțin firească în (c) și (d); oricum, este posibilă în toate cele patru contexte. Genericul mai limitat *lumea* este practic exclus în (a) și în (d), fiind în schimb normal în (b) și (c).

Se poate considera că valoarea generică universală și cea particularizată într-o situație dată (tipul *omul*) se realizează în primul rând prin persoana a II-a generică, dar și prin anumite pronume nehotărâte (*cineva, unul, oricine, fiecare*); toate aceste mijloace au, ca și nominalul *omul*, proprietatea primară de a desemna genericul prin intermediul unui termen singular.

Valoarea generică a grupurilor constituite (tipul *lumea*) se realizează în primul rând prin structurile impersonale și pasiv-impersonale realizate cu marca *se*, prin pasivul perifrastic și prin pronume nehotărâte cu valoare de cuantificatori universali totalizanți (*toți*), care actualizează ideea de pluralitate.

Situația cea mai complexă și mai interesantă este cea a mărcii impersonale (pasiv-impersonale) *se*: aceasta trimite în mod normal la grupuri, limitate spațial sau temporal (b, c) și mai ales inferabile din contextul cognitiv al acțiunii; în (d) agenții lui *a spune* sunt desigur limitați la grupul persoanelor care cunosc o situație dată, fiind imposibilă referirea la întreaga umanitate. Nu e totuși exclusă nici utilizarea cu genericitate maximă, impusă tot contextual (a):

- (11) (a) *Se trăiește* doar o dată.
(b) În România *se știe* totul.

- (c) În secolul trecut *se pregătea* o revoluție.
(d) *Se spune* că Ion are de gând să divorțeze.

În aceste contexte, substituția cu „omul” (generic) sau cu «*tu*» *generic* este perfect posibilă în (a), dar imposibilă în (b, c și d). De altfel, enunțul (d) presupune un tip specific de grup nedeterminat, „opinia publică” (agentul unor verbe epistemice sau de declarație: *se crede, se spune* etc.), tipic indicată prin *se* sau prin nominalul „lumea” (nu însă prin «*tu*» *generic* sau „omul”).

Așadar, în concurența dintre mijloacele principale de expresie a genericității persoanei, «*tu*» *generic* este preferat lui «*se*» *impersonal* pentru a indica genericitatea maximă și pe cea strict contextuală, nu însă și pe aceea a grupurilor pre-determinate de contextul social.

5.2. Un criteriu și mai important de diferențiere semantico-pragmatică este cel al includerii locutorului în persoana generică. Deosebirea este destul de clară: persoana a II-a singular cu valoare generică include locutorul, în vreme ce construcțiile (impersonale și pasiv-impersonale) cu marca *se* în genere îl exclud. Legătura cu criteriul anterior este evidentă: valoarea de maximă genericitate sau de ipoteză contextuală poate include și locutorul, cea de grup pre-determinat nu neapărat. Și elementele lexicale se comportă diferit: locutorul este de obicei inclus în agentul „omul”, nu neapărat în termenul parțial, definit ca grup, „lumea”. Se tinde chiar către specializare, astfel încât în mod normal construcțiile cu *se* exclud implicarea locutorului. Diferența dintre (a) – cu lectură generică, nu deictică – și (b) constă, printre altele, în faptul că o continuare de tipul „dar eu nu cred” nu este posibilă decât în (b):

- (12) (a) [Dacă te uiți în jur,] spui că e criză.
(b) Se spune că e criză.

Prezența diferenței de perspectivă se observă bine în exemple reale:

- (13) (a) „*Dai sau nu dai viză, ilegalii tot vin*” (RL 2462, 1998, 5);
(b) „*Prea tare se apasă pe contribuabil*” (RL 2668, 1999, 20).

În (a), folosirea persoanei a II-a presupune o anumită solidarizare cu autoritatea, în vreme ce în (b) *se* indică detașarea, distanțarea de o alteritate.

Totuși, nu totdeauna acest criteriu este relevant. În situații de clară delimitare pe criterii temporale, *se* nu mai indică excluderea locutorului, care poate face parte din grup în măsura în care aparține aceleiași perioade:

- (14) „*Actualmente se citește* cu oroare în ziare cum au fost confiscate locuințele”
(RL 2092, 1997, 2);

„De ce dictează clasa muncitoare? – Pentru că nu știe să scrie”, *se râdea în timpul studenției mele*” (RL 2776, 1999, 1).

Diferența apare și mai clar la nivel textual, în trecerea de la o construcție la cealaltă; când locutorul se include în generalizare, este folosită persoana a II-a (*participi, decizi*); când agentul generic este exterior (și chiar ostil) se impune construcția cu *se* (*se spune*):

- (15) „Politica, respectiv activitatea prin care *participi* la destinul unei colectivități și *decizi* în privința lui, este, într-o societate totalitară, monopolul unei infime minorități (uneori al unui singur om) și expresia unui dictat. Ceilalți sânt total infantilizați: lor li *se spune* ce să gândească, să spună și să facă” (Liiceanu, *Pref.*¹²).

Construcția impersonală a produs specializări modale (epistemice) și evidențiale: la indicativ prezent, *se crede* și *se spune* exclud locutorul, în vreme ce *se știe* și *se vede* îl includ.

În orice caz, «*tu*» generic este folosit preferențial în generalizările care îl privesc și pe locutor. Această particularitate fundamentală îl apropie foarte mult de elemente echivalente funcțional, chiar dacă de origini diferite, din alte limbi române: pronumele *on* din franceză (la origine element lexical, substantivul *homme*) și *si* din italiană (la origine pronume reflexiv)¹³ au deopotrivă posibilitatea de a indica genericitatea cu includerea locutorului și – în alte contexte decât cele generice – devin pur și simplu sinonime ale persoanei I plural – *noi*. În schimb, *ils* francez și persoana a III-a din italiană indică un grup care exclude locutorul.

5.3. În fine, o caracteristică semantică importantă care diferențiază construcția «*tu*» generic de «*se*» impersonal privește relația cu habitualele. În privința acestora, părerile cercetătorilor sunt împărțite: unii (v. Carlson & Pelletier 1995) le includ în categoria genericității, alții nu. Nodul disputei îl constituie enunțurile cu predicat habitual (parafrazabil ca „are obiceiul să”) și cu subiect individual (*Dan fumează mult*).

Se poate observa că în limba română enunțurile habituale cu element restrictiv spațial sunt perfect realizabile în construcția cu «*se*» impersonal (a), în vreme ce în aceleași contexte «*tu*» generic este improbabil sau produce o modificare de sens (b):

- (16) (a) În satul meu *se bea* mult. [= Oamenii din sat beau mult]
(b) ?În satul meu *bei* mult. [= Dacă vii în satul meu, bei mult]

Diferența provine și aici, probabil, din faptul că «*tu*» *generic* prevede lectura cu grad maxim de genericitate („omul”, „oamenii”) și nu raportarea la un grup constituit.

În schimb, preferința persoanei a II-a singular pentru genericitate contextuală, dedusă din situație și nu din caracteristicile unui grup deja constituit, se reflectă și în frecvența apariției sale în construcții condiționale, adică în acele propoziții ireale, nonreferențiale, care își stabilesc condiția de selecție a persoanei.

Dacă în construcțiile cu *se* poate fi generic doar subiectul, decodabil din contextul mai larg ca reprezentând un grup anume (a), în cele cu «*tu*» *generic* subiectul uman general e implicat într-un enunț care prezintă ca generic, non-specific, întreg evenimentul (b, c):

- (17) (a) *Se pleacă* la 5.
(b) *Pleci* la 5 sau *pleci* la 6, e cam același lucru.
(c) Dacă *ești* matinal, *pleci* la 5.

De fapt, persoana a II-a singular reprezintă mijlocul caracteristic pentru a indica genericitatea globală a situațiilor potențiale, virtuale; de aceea apare foarte des în condiționale sau în echivalentele lor:

- (18) (a) „Îmi expune un sistem prin care *te poți* trezi **când** ai *sforăit* prima oară. «Totul e să *ții* bărbia cât mai aproape de piept și, deci, mâinile sub cap. **Cum sforăi, te trezești**»“ (Liiceanu: 18);
(b) „*Ești* asaltat din toate părțile, cu forțe infinit mai tari ca ale tale: *lupti*. *Te înfrâng: le sfidezi. Ești pierdut: atacî*” (Steinhardt: 8).

6. Specificul gramatical

6.1. «*Tu*» *generic* este în mod clar preferat pentru exprimarea genericității persoanei în alte poziții sintactice decât cea de subiect (v. supra, exemplele 2 a-c). Majoritatea echivalentelor funcționale ale persoanei a II-a sunt valabile doar pentru poziția sintactică de subiect; în celelalte poziții sintactice se pot folosi doar nominalele generice și pronumele nehotărâte. Dintre acestea, mijlocul cel mai apropiat din punct de vedere semantic de «*tu*» *generic* este nominalul *omul* – *Te așteaptă multe în viață / Multe îl așteaptă pe om în viață; Ți se întâmplă multe / Multe i se întâmplă omului*¹⁴ – a cărei evoluție spre gramaticalizare este însă blocată în română de variațiile formale produse de prezența articolului și de flexiunea realizată prin intermediul acestuia.

«*Tu*» *generic* este folosit pentru a indica experimentatorul generic în construcțiile impersonale în care acesta este în cazul dativ: *a-i păsa, a-i merge bine / rău, a-i veni să.../a* – sau acuzativ: *a-l durea, a-l privi: Îți pasă, Te doare*.

6.2. Persoana a II-a singular este soluția preferată pentru indicarea agentului generic în toate cazurile în care nu poate să apară reflexivul impersonal. Așa cum am văzut (supra, 4), «*se*» impersonal are de fapt posibilități de construcție foarte limitate: cu verbe intransitive și – în ipostaza pasiv-impersonală – cu tranzitive care au obiect non-uman sau uman non-specific. Nu poate apărea cu verbele cele mai frecvente: *a fi* și *a avea*. La restricțiile deja menționate, se mai adaugă cele provenind din satisfacerea combinării cu un clitic reflexiv:

a) în cazul verbelor intrinsec reflexive (respectiv al sensurilor obligatoriu reflexive): *a se văita*; *a se speria*, *a se îngrozi*, *a se uita* etc. (Avram 1997: 328). Marca intrinsecă nu poate prelua funcția impersonală, nici nu poate fi dublată,¹⁵ astfel încât enunțul ?*Aici se uită la televizor* e improbabil, în afara situației în care presupune lectura specifică, personală, legată anaforic de un subiect neexprimat;

b) cu construcțiile reflexive propriu-zise și reciproce, precum și cu construcțiile cu dativul posesiv: *a se spăla*, *a-și repeta*, *a-și căuta haina*.

În mod special numărul mare de verbe (și sensuri) intrinsec reflexive din română blochează folosirea construcției cu *se* impersonal-generic. În toate aceste cazuri, subiectul generic poate fi indicat de persoana a II-a singular: **Ion se bate*/*Ion e bătut* = *Îl bați pe Ion*; **Se e trist* = *Ești trist*; **Se are timp* = *Ai timp*; *Aici te uiți la televizor*; *Îți cauți haina* ș.a.m.d.

6.3. «*Tu*» generic apare frecvent în română în construcția generică a verbului la modul conjunctiv dependent de o expresie impersonală, corespunzând unui infinitiv din latină și din celelalte limbi romanice (Sandfeld & Olsen 1972: 38 observă că adesea persoana a II-a generică apare acolo unde alte limbi ar avea un infinitiv cu subiect nedeterminat). În construcțiile în care limba română a substituit infinitivul prin conjunctiv, a dispărut o posibilitate simplă de exprimare a genericității, prin folosirea verbului activ fără mărci de persoană: *e bine a pleca* – *trebuie a face* – *se cade a asculta* etc. Infinitivul este – ca nume de acțiune – un mod tipic genericității, în vreme ce conjunctivul introduce obligatoriu categoria persoanei, asociată de obicei cu particularizarea.

Folosirea conjunctivului impune așadar marcarea genericității; aceasta se poate realiza prin *se* – *e bine să se plece* – *trebuie să se facă* – *se cade să se asculte*; dar, conform restricțiilor descrise mai sus (4, 6.2), sunt numeroase cazurile în care construcția pasiv-impersonală nu este posibilă.¹⁶

La fel, în vreme ce infinitivul în poziții sintactice specifice grupului nominal (subiect, nume predicativ, obiect direct, obiect prepozițional) permite exprimarea valorii generice prin absența oricărei mărci (*A încerca înseamnă a reuși*), construcția cu conjunctivul preferă persoana a II-a generică: *Să încerci înseamnă să reușești*.¹⁷

În acest punct se manifestă de altfel diferența cea mai clară dintre limba actuală și româna veche, în care infinitivul apărea mult mai des. În prefața la *Palia de la Orăștie*, din care am citat mai sus un fragment în care «*tu*» este foarte probabil generic,¹⁸ domină construcțiile cu infinitivul, care presupun non-marcarea persoanei („una *trebuieaște a o ținea* cu mare grijă”; „aceea parte *trebuieaște a le ține*”). Pasajul cel mai interesant prin trecerea de la infinitivul fără mărci generice la construcția condițională cu forme de persoana a II-a singular este:

- (19) „Dară leage veche și cărțile prorocilor pentru ce *trebuieaște a le citi* și *a le ținea*? printru multe folosuri și hasne, că cine nu va citi acealea scripturi, nemică slavele lui Domnedzeu nu poate ști, că Evanghelie și apostolii încă tot grăiesc de acolo și *să nu vei citi, nu poți ști*” (TR XVI: 569).

La Cantemir, extrem de numeroasele paranteze în registru apoftegmatic oferă exemple suficiente de folosire generică a infinitivului:

- (20) „căci nu puțină vrednicie iaste și pentru nepriatin adevărul *a mărturisi*” (Cantemir, 76); „căci cu multul mai pre lesne iaste cetatea cinstii *a dobândi* decât pre acéiași despre nenumărații nepriatini *a o străjui* și nebiruită *a o păzi*” (Cantemir: 80).

Exemplele par să confirme diferența dintre stilul cult, livresc (identificabil mai ales la Cantemir și la stolnicul Constantin Cantacuzino), în care «*tu*» generic este mai rar și conjunctivul nu concurează decât în mică măsură infinitivul, și stilul mai apropiat de oralitatea populară, în care sunt mai frecvente atât conjunctivul subordonat, cât și folosirea generică a persoanei a II-a singular.

În limba actuală, norma este reprezentată de folosirea conjunctivului:

- (21) (a) „N-ajunge *să cânti* corect la un instrument. Trebuie *să-i scoți* sunetul secund” (Liiceanu: 18).
(b) „Listele anterior menționate oferă un soi de cod al bunelor/relelor purtări (...). Printre cele bune: *să pui* capacul pastei de dinți după ce o folosești; *să umpli* cuburile de gheață imediat ce s-au terminat; *să nu pui* monopol pe telecomandă. Printre cele rele: *să derulezi* casetele video înainte *să le returnezi*; *să-i pui* lui Santa lapte expirat; *să-ți întinzi* ciorapul de Crăciun ca să intre mai multe în el; *să tragi* pe cineva de barbă” (D).

Așadar, răspândirea lui «*tu*» generic este favorizată pe de o parte de limitele de utilizare ale principalei construcții concurente, «*se*» impersonal, pe de altă parte – cu clare dovezi de modificare în timp a situației – de impunerea conjunctivului, ca formă verbală subordonată și personală, în defavoarea infinitivului.

7. Specificul stilistic și pragmatico-discursiv

7.1. Ideea că «*tu*» generic își întărește poziția în limba română este confirmată de unele constatări de natură stilistică: construcția este considerată ca una fundamental populară și familiară,¹⁹ aparținând deci tocmai registrelor care se impun tot mai mult în uzul curent și influențează varianta standard contemporană.

Prezența procedului în dialogurile populare și familiare este ușor de verificat. În culegeri de texte dialectale (cf. și Ionescu Ruxăndoiu 1999: 88), în texte populare orale sau scrise, dar și în conversații în româna de uz mediu, exemplele sunt numeroase:

- (22) (a) „O buhnit toați gluga șăia o parî-n sus. Și șe *sî* mai *aperi*?” (TD-MB 30; am simplificat transcrierea fonetică); „Murăturili li *aduși* di la grădinî, li *pui* într-on butoi...” (TD-MB 32); „N-a vrut un cal *sî* mai tragî... *Suciești, -nvărtiești, mână! împingi*, mai *carî* saci, *du-i* mai la dial, calu tot nu vrei...!” (TD-MB 191); „după ce arăm, mărunțaiem locu ala acolo să fie gras unde *pui* cânepa” (TDM I 4); „erea acolo la țarc, *zăcei* că ie o turmă dă uoi” (TDM I 15);
- (b) „Când venia căruțele cu răniți *îți* era mai mare mila, de *nu putiai să te uiți*” (NC 14);
- (c) „De Sfânta Mărie *stăteai... te duceai... pe paisprezece dormeai* î... noaptea la mănăstire” (CORV 98); „pă ăia nu putem să-i înghițim, nu p-ăia care sânt de treabă și nu știu ce, și cu ăia *ai ce ai*, nu?” (CORV 133).

În textele populare se confirmă faptul că persoana a II-a singular cu sens generic este folosită și în contexte în care este general pluralul de politețe al persoanei a II-a cu sens deictic (cf. Lombard 1974: 279; Avram 1997: 328 consideră, dimpotrivă, că tendința ar fi în aceste situații de evitare a lui «*tu*» generic, de teama confuziei cu «*tu*» deictic non-reverențial):

- (23) „Că uite, *doamnă*, *nu știi* cu cine *vorbești* și s-aude și *te-mpușcă*” (Rizea: 28) vs. „*Vedeți ce scrieți, doamnă*, în carte, *să nu dați* de rău” (Rizea: 22)

De fapt, majoritatea exemplelor pe care le-am discutat provin din texte jurnalistice (unde intruziunea oralității familiare este mare) și eseistice (în care se manifestă normalitatea cultă a procedului).

7.2. Cazacu 1945 propunea o interpretare psihologică prin care atribuia construcției la persoana a II-a un caracter mai puternic dialogic, dramatic, și mai ales o concretețe mai mare decât a procedeelelor similare. Aceste valori provin desigur din interferențele inerente dintre sensul generic și sensul și conotațiile funcției deictice a persoanei a II-a.

Mai important ni se pare faptul că, pornind de la datele semantice specifice, «*tu*» generic permite o includere „discretă” (neangajantă, mascată) a subiectivității locutorului; procedeul este indiscutabil mai subiectiv decât «*se*» impersonal, dar mai puțin direct decât folosirea persoanei I plural.

«*Tu*» generic are și avantajul textual de a permite continuitatea expresiei generice în discurs: e singurul procedeu care, indiferent de funcția sintactică și de restricții, se poate prelungi oricât, în fraze succesive, tocmai pentru că e cel mai adaptabil structurilor sintactice diferite și diverselor grade de amplitudine ale grupului de referință. Pasaje lungi pot fi integral construite pe baza genericității persoanei a II-a. Procedeul poate servi și strategiei retorice de trecere de la un sens net generic la unul de referire indirectă la propria persoană. Mecanismul se bazează pe includerea persoanei a II-a, deja identificată ca generică, în enunțuri evenimentțiale, cu referenți specifici și timpuri verbale perfective:

- (24) „Mai apoi iarăși mă apucă îndoiala, da' de ce, care-i folosul? N-ar fi nevoie de susținători ai ideii respective, n-ar trebui să lupți₁ doctrinar, să te iei₂ la trântă cu Keynes și să dai₃ cu el de pământ în numele lui Hayek, a lui Milton Friedman. Nu ar fi vremea să-l iei₄ în serios pe Popper, pe Besançon, să juri₅ cu mâna pe cărțile comunistului pocăit Hobsbawm (...), să spui₆ celor care vor să te₇ asculte că reforma gradual-timidă și-a trăit traiul; timp în care să ascunzi₈, ca pe o rușine psihanalizabilă, că în vremea nebuniilor adolescenței nu ai crezut₉ nicidecum că revolta studentească din anii '68-'69 a fost doar un „teatru de stradă” (...), că ai purtat₁₀ t-shirt cu Che Guevara și că îți₁₁ gădila plăcut urechea numele, devenit renume, al doamnei aceleia zisă La Passionaria, că ți₁₂-a fost aproape de suflet și James Dean (...), că îi simțeau₁₃ aproape și pe Nehru, și pe Gandhi, și pe Lumumba. Cum să te desparți₁₄ de victoria aceea pe care o simți₁₅ și azi aproape de suflet (...). Cum să renunți₁₆ la revoluția de stânga din junețea dintâi la care te₁₇-ai înscris, anonim și nebăgat în seamă, în chiar clipa aceea în care ai încălțat₁₈ mocasinii generației beat și ți-ai făcut₁₉ ferfeniță manșeta blugilor ca să te arăți₂₀ în oraș spre nemulțumirea (de dreapta) a părinților care se văicăreau degeaba că ți-ai crestat₂₁ nădragii ăia sub formă de șalopetă pe care ai dat₂₂ atâția bani dintr-un fel de dorință încăpățanată al cărei sens rațional le scăpa lor, tot așa cum îți scapă₂₃ gestul cuiva care-și dă foc propriei case pentru a admira, în felul lui Nero, frumusețea de-o clipă a flăcărilor” (D).

Textul începe cu persoana I, continuă cu ocurențe tipic generice ale persoanei a II-a (1-8), pentru a trece la enunțuri narative evenimentțiale (9-10), alternând cu altele în care imperfectul (și perfectul compus) sunt din nou mai aproape de genericitate (11-13). Genericitatea potențialului din interogațiile retorice (14, 16) alternează cu temporalitatea precisă non-generică (15, 17-22) – pentru a sfârși cu un enunț indiscutabil generic (23).

La fel de interesante pentru gestionarea informației și mai ales a perspectivei textuale sunt trecerile secvențiale de la un mijloc generic la altul: de la pronume nehotărâte, de la reflexive impersonale sau de la infinitive generice la persoana a II-a singular (a). În asemenea cazuri e vorba de o strategie retorică ținând de normalitatea funcționării textuale a limbajului, așa cum se vede și din faptul că trecerile apar și în texte populare relativ spontane (b):

- (25) (a) „Dar *totul*, și nu numai pentru copilul ce eram, *se* proiecta pe un fel de pace patriarhală, pe credința *fiecăruia* că *lumea* în străfundurile ei cele mai tainice nu-i totuși ostilă și rea; că, la o adicăteala, oamenii nu *te* vor lăsa, că o bucată de pâine și un pahar cu vin tot *vei găsi* pe undeva; că – până-n clipa morții, *se-nțelege* – *nu vei fi* dat afară de la locul și culcușul *tău*; că *lucruri* cu totul de mirare și de-a dreptul înfiorătoare nu *se* vor întâmpla. (Un fel de acoperământ – al Maicii Domnului mai ales care cheazășuiește *oamenilor de treabă* – și dacă-i vorba așa *toți suntem* de treabă – caracterul îndepărtat și improbabil al tragediilor)” (Steinhardt: 48);
- (b) „S-a uitat tata în driapta și în stânga, ce-i de făcut. Nu au rămas alta nimic decât *să te întorci* înapoi la cuib. *Să fugă* mai departe *nu mai putia*, căci moscalii *ni-au* ajuns din urmă” (Nandriș-Cudla: 12).

Ar merita să fie investigate în contexte specifice funcția pragmatică de semnal și efectele discursive ale trecerilor de la un procedeu la altul sau de la o valoare la alta a aceluiași procedeu: variații de perspectivă, de tematizare etc.

8. Concluzii

Din observațiile precedente credem că rezultă în primul rând necesitatea de a studia în detaliu enunțurile generice și modalitățile lor de realizare. În ciuda grupării lor tradiționale în aceeași categorie, pe baza unei funcții globale similare, se observă ușor că diferențele semantice, de constrângeri gramaticale și de valori stilistice și pragmatice sunt considerabile. Am încercat să demonstrăm că între diversele mijloace de care dispune româna, «*tu*» *generic* ocupă un loc stabil și bine definit, care nu poate decât să se consolideze în limba actuală.

NOTE:

- IONESCU, Liliana, 1967: „Generarea construcțiilor cu subiect nedeterminat”, în SCL, XVIII, nr. 4, p. 413-435.
- IONESCU RUXĂNDIOIU, Liliana, 1999: *Conversația. Structuri și strategii*, ed. a II-a, București, All.
- IODAN, Iorgu, 1948: *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, ed. a II-a, București (ed. I: 1943).
- IODAN, Iorgu, 1975: *Stilistica limbii române*, București, Editura Științifică, 1975 (ed. I: 1944).
- IODAN, Iorgu & MANOLIU, Maria, 1965: *Introducere în lingvistica romanică*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- IODAN, Iorgu, GUȚU ROMALO, Valeria, NICULESCU, Alexandru, 1967: *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică.
- IRIMIA, Dumitru, 1986: *Structura stilistică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- IRIMIA, Dumitru, 1997: *Gramatica limbii române. Morfologie, sintaxă*, Iași, Polirom.
- IRIMIA, Dumitru, 1999: *Introducere în stilistică*, Iași, Polirom.
- KLEIBER, Georges, 1994a: *Anaphores et pronoms*, Louvain-la-Neuve, Duculot.
- KLEIBER, Georges, 1994b: *Nominales. Essai de sémantique référentielle*, Paris, Armand Colin.
- LOMBARD, Alf, 1974: *La langue roumaine. Une présentation*, Paris, Klincksieck.
- MANOLIU-MANEA, Maria, 1989: „Morphosyntaxe”, în G. Holtus, M. Metzeltin, Ch. Schmitt (eds.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL)*, III, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1989, p. 101-114.
- MANOLIU-MANEA, Maria, 1993: *Gramatică, pragmasemantică și discurs*, București, Litera.
- MELIS, Ludo, 1990: *La voie pronominale. La systématique des tours pronominaux en français moderne*, Paris, Louvain-la-Neuve, Duculot.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela, 1976: *Sintaxa limbii române, I. Sintaxa grupului verbal*, București, T.U.B.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela, 1987: „Verbe impersonale și construcția lor”, în LLR, XVI, nr. 2, p. 3-6.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela, 1992: *Teorie și analiză gramaticală*, București, Coresi.
- PUȘCARIU, Sextil, 1976: *Limba română. I. Privire generală*, ed. I. Dan, București, Minerva.
- SANDFELD, KR., OLSEN, Hedvig, 1936, 1972: *Syntaxe roumaine, I, Emploi des mots à flexion*, Paris, Droz; III, *Structure de la proposition*, Copenhagen, Munksgaard, 1972.
- ȘERBAN, Domnica, 1986: *Syntactic functions in universal grammar. A contrastive study of the subject in English and Romanian*, București, TUB.
- TUĐOȘE, Claudia, 1961: „Subiectul nedeterminat în limba română în perioada 1830-1850”, în SCL XII, p. 73-88.
- ZAFIU, Rodica, 2001: *Diversitate stilistică în româna actuală*, București, EUB.

Surse

- Biblia 1688 = *Biblia adecă dumnezeiasca scriptură a Vechiului și Noului Testament, tipărită întâia oară la 1688 (...)*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., 1988.
- Blandiana = Ana Blandiana, *Autoportret cu palimpsest*, București, Eminescu, 1986.
- Cantemir = Dimitrie Cantemir, *Opere complete, IV, Istoria ieroglifică*, ed. V. Căndea, București, Editura Academiei, 1973.
- CORV = Laurenția Dascălu Jinga, *Corpus de română vorbită (CORV). Eșantioane*, București, Oscar Print, 2002.
- EZ = *Evenimentul zilei* (cotidian, București, anul I: 1992)

- FRL = Forum *România Liberă* (Internet)
- Liiceanu = Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș*, București, Cartea Românească, 1983.
- Dilema* = *Dilema* (săptămânal, București, anul I: 1993), nr. 410, 2000
- Rizea = Irina Nicolau & Theodor Nițu (ed.), 1993: *Povestea Elisabetei Rizea din Nucșoara. Mărturia lui Cornel Drăgoi*, București, Humanitas.
- Nandriș-Cudla = Anița Nandriș-Cudla, *20 de ani în Siberia. Destin bucovinean*, București, Humanitas, 1991.
- Neculce = Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și o samă de cuvinte*, ed. a II-a, ed. I. Iordan, București, ESPLA, 1959.
- RL = *România liberă* (cotidian, București, anul I, s.n.: 1989)
- Steinhardt = N. Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Cluj-Napoca, Dacia, 1991.
- TD-MB = *Noul Atlas Lingvistic Român pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, Volumul I, Partea 1, culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, Iași, Editura Academiei Române, 1993.
- TDM-I = Boris Cazacu (ed.), *Texte dialectale. Muntenia*, I, București, Editura Academiei, 1973.
- TR XVI = Ion Gheție (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1982.
- Ureche = Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, ESPLA.

LA SECONDE PERSONNE DU SINGULIER À VALEUR GÉNÉRIQUE

Résumé

L'auteur analyse l'emploi générique de la seconde personne du singulier (des pronoms et des formes verbales) en roumain. On propose certaines explications pour le rôle extrêmement important que ce procédé joue parmi de nombreuses structures apparemment équivalentes. On essaie de démontrer que la préférence du roumain pour cette construction n'est pas l'effet d'un simple choix stylistique, mais dépend de traits sémantiques spécifiques (inclusion du locuteur dans un groupe qui n'est pas pré-constitué, affinité avec le virtuel et les structures conditionnelles, refus de l'habituel) et de certains traits grammaticaux du roumain (grand nombre de verbes construits de manière obligatoire avec le pronom réfléchi, substitution "balkanique" de l'infinitif par le subjonctif). On suggère aussi une analyse des stratégies discursives et rhétoriques que la seconde personne générique permet de développer.

¹ De altfel, împreună cu aceste trăsături, preferința accentuată pentru «*tu*» generic reprezintă o particularitate a românei între limbile romanice. Pentru o examinare comparativă a mijloacelor de exprimare a persoanei generice (de fapt, a subiectului nedeterminat) în limbile romanice (prin pronume reflexiv de persoana a III-a, pronumele fr. *on*, persoana a II-a singular etc.), v. Iordan & Manoliu, 1965: 187-188.

² Drăganu pune persoana a II-a singular pe primul loc între mijloacele de exprimare a unui „subiect general sau nedeterminat” (1945: 42).

³ Primul lingvist care a înregistrat procedeul a fost Tiktin.

⁴ Această diferență apare în subîmpărțirea, curentă în gramaticile românești, a subiectului nedeterminat în două clase: subiect *general* și subiect *neidentificat* (cf. Graur 1966 II: 94).

⁵ Citatele din acest articol provin în marea lor majoritate din două surse eseistice (G. Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș* și N. Steinhardt, *Jurnalul fericirii*) și din una publicistică (*Dilema*, nr. 410, 2000). În cazul numărului utilizat din revista *Dilema* (consultat în arhiva Internet) nu am mai indicat numărul paginii de unde provine fiecare citat. Alte exemple din presă vor fi identificate însă prin număr și pagină sau doar prin data de apariție, în funcție de proveniența lor din texte tipărite sau din arhive în Internet ale publicațiilor. Trebuie subliniat faptul că dintr-un singur număr de revistă se pot culege numeroase exemple de folosire a persoanei a II-a singular cu valoare generică, ceea ce constituie un argument implicit pentru a demonstra vitalitatea și frecvența de apariție a procedurii.

⁶ Pentru o definire a proverbelor în cadrul mai larg al enunțurilor generice, v. Kleiber 1994b: 207-224.

⁷ Cităm două pasaje în care valoarea lui «tu» este totuși, cu certitudine, generică și paremiologică; am ales pentru exemplificare o traducere din limba veche – Biblia 1688 –, dar am constatat că și versiunile ulterioare conservă în aceste puncte persoana a II-a. Valoarea persoanei a II-a corespunde textului original și a fost păstrată în transpunerile în mai multe limbi: „Mai bine e a nu *te* făgădui, decât, făgăduindu-*te*, să nu dai” (Ecles. 5, 4, în Biblia 1688: 448); „Iară grăiesc voao că tot cuvântul deșărt carele vor grăi oamenii, da-vor de el samă la ziua judecării. Că den cuvintele *tale te* vei îndirepta și den cuvintele *tale te* vei judeca” (Mt 12, 36-37, p. 759).

⁸ Originea acestora este totuși neclară. Pentru Pușcariu 1976: 111-112, în structurile de tipul „dă-i și dă-i” ar fi vorba de „invocative”, deci expresiile ar proveni dintr-o formă de adresare (fictivă).

⁹ De fapt, multe atestări popular-orale, în grai muntenesc, nu permit distincția singular/plural. Procedul este curent, secvențe întregi construindu-se astfel: „Îl mai *arestase* de două ori, da *n-a avut* cu ce-l judeca. I-a dat drumu acasă, că *n-a avut* ce să judece. Și l-a-ngropat, a terminat cu el” (Rizea: 18); „la uora uobzăce vine la mireasă s-o ia cu nunta... *bagă* masă la mireasă, dup-aceea *să duce* de *să cunună*” (TDM I: 19-20; simplificarea transcrierii dialectale ne aparține).

¹⁰ Construcția este similară celei din franceză, cu *ils* generic sau colectiv, discutată de Kleiber 1994a: 151-175.

¹¹ Restrângerea este produsă întotdeauna în enunțurile raportate temporal prin intermediul timpurilor de relație, enunțuri care nu au deci ca timp fundamental prezentul etern, ci trecutul, exprimându-și valabilitatea pentru persoane din intervalul temporal indicat de context: „*Înainte*, de pe panouri, *te izbea* o certitudine: «CEAUȘESCU ȘI POPORUL!»”, (D).

¹² Citatul provine din textul „În loc de prefață”, care deschide ediția revăzută și adăugită a *Jurnalului de la Păltiniș* (București, Humanitas, 1991).

¹³ *Si* din italiană și *se* din română, chiar dacă au aceeași origine și un comportament aparent asemănător, se diferențiază profund prin constrângerile semantice ale uzului.

¹⁴ Câteva exemple de folosire actuală în presă a nominalului *omul* în Zafiu 2001: 277.

¹⁵ În italiană, în schimb, *si* impersonal, specializat pentru exprimarea subiectului generic, poate fi coocurent cu un clitic al construcției reflexive: *ci si pente* – /se se căiește/ = „te căiești, ne căim”.

¹⁶ De exemplu, construcțiile fr. *il faut se laver*, it. *bisogna lavarsi*; în schimb, rom. *trebuie să se spele* nu este o construcție impersonală, ci una în care subiectul personal lipsește din motive de coerență anaforică.

¹⁷ În principiu, ar putea fi folosite patru variante de construcție: cu infinitiv fără nici o marcă (*E bine a dormi*), cu infinitiv și «*se*» impersonal (?*E bine a se dormi*), cu conjunctivul la persoana a II-a singular (*E bine să dormi*), cu conjunctivul și «*se*» impersonal (*E bine să se doarmă*). Cu verbe intransitive, infinitivul cu «*se*» impersonal pare mai rar, dar nu imposibil.

¹⁸ Nu este însă complet exclusă adresarea către cititor, tipică discursului de tip prefață.

¹⁹ De exemplu: „persoana a II-a singular reprezintă tipul tradițional și popular” (Avram 1997: 328). Și în engleză structurile cu *you* generic sunt considerate mai puțin formale decât cele cu *one* (Huddleston & Pullum 2002: 1467).

BIBLIOGRAFIE

AVRAM, Mioara, 1997: *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a, București, Humanitas (ed. I: 1986).

-
- BIDU-VRĂNCEANU, Angela, CĂLĂRAȘU, Cristina, IONESCU RUXĂNDOIU, Liliana, MANCAȘ, Mihaela, PANĂ DINDELEGAN, Gabriela, 1997: *Dicționar general de științe – Științe ale limbii* (DSL), București, Editura Științifică.
- CARLSON, Greg N., 1991: „Natural kinds and common names”, în Arnim von Stechow, Dieter Wunderlich, *Semantik / Semantics*, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 1991, p. 370-398.
- CARLSON, Gregory N., PELLETIER, F.J. (eds.), 1995: *The generic book*, Chicago, London, The University of Chicago Press.
- CAZACU, Boris, 1945: „Sur l'expression du sujet indéterminé en roumain par la deuxième personne du singulier“, în *Bulletin Linguistique*, XIII, p. 140-154.
- DOBROVIE-SORIN, Carmen, 2000: *Sintaxa limbii române. Studii de sintaxă comparată a limbilor romanice* (trad. rom.), București, Univers.
- DRAGANU, N., 1945: *Elemente de sintaxă a limbii române*, București, Institutul de Lingvistică Română.
- FRANCU, C., 1969: „Înlocuirea infinitivului prin construcții personale în limba română veche“, în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, XX, p. 72-114.
- GAITANARU, Ștefan, 1994: „Predicatul verbal absolut și subiectul nedeterminat în limba română“, în LR, XLIII, nr. 3-4, p. 99-102.
- GRAUR, Alexandru (coord.), 1966: *Gramatica limbii române*, I-II, ed. a II-a, București, Editura Academiei.
- GRAUR, Alexandru, 1968: *Tendențele actuale ale limbii române*, București, Editura Științifică.
- GUȚU ROMALO, Valeria, 1973: *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, Editura didactică și pedagogică.
- HASPELMATH, Martin, 1997: *Indefinite Pronouns*, Oxford, Clarendon Press.
- HUDDLESTON, Rodney, PULLUM, Geoffrey K., 2002: *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge, Cambridge University Press.
- ILIESCU, Maria, SORA, Sanda (Hrsg.), 1996: *Rumänisch: Typologie, Klassifikation, Sprachcharakteristik*, München, Würzburg, Wissenschaftlicher Verlag A. Lehmann (Balkan-Archiv, Neue Folge, 11).